

УДК 336.72

МЕЙЖИС І.А., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, Миколаїв, Україна

Мейжис Ірина Альбертівна. Коло наукових інтересів – проблеми формування соціального капіталу.

Соціальний капітал і проблеми культурної та психологічної трансформації України

Розглядаються особливості культурної і психологічної трансформації України. Аналізуються поняття соціального капіталу, роль раціональної поведінки у контексті трансформаційних перетворень. Надано характеристику рівню соціального капіталу в Україні. Зроблено пропозиції щодо пріоритетів державної політики у галузі формування соціальних відносин.

The features of cultural and psychological transformation in Ukraine are examined. The concepts of social capital, role of rational behavior, in the context of transformation are analyzed. The level of social capital in Ukraine is characterized. Main priorities of the state policy in the area considered are suggested.

Україна вийшла на новий етап свого розвитку, умовою якого є необхідність культурної трансформації суспільства. Новий уряд декларує свою готовність до реформування, що викликає величезний інтерес у всьому світі. Разом з цим слід усвідомити, що масштаб та грандіозність завдань культурної та психологічної трансформації, які повинні відбутися у суспільстві, передбачає не тільки сталий суспільний розвиток, але і розвиток людського і соціального капіталу України. Вирішення цих питань можливо тільки на основі традицій національної культури і досягнень сучасних суспільних наук.

На наш погляд, в перші роки незалежності об'єм суспільних перетворень був настільки великим, що здавалось все інше не дуже суттєво і культурні та соціально-психологічні складові суспільного розвитку відбудуться самі собою. Більше того, перед новою національною елітою конче гостро стояла проблема подолати комуністичну ідеологію. Від неї треба було не тільки відмовитись, а буквально знищити все, з

нею пов'язане. Саме тому не був узятий до уваги той факт, що комуністи, з одного боку, втілили в життя достатню велику кількість складових елементів держав загального блага (well-farestate), а з другого – послідовно нав'язували хибні уявлення про капіталістичні країни: “в світі чистогана” “людина людині – вовк”, “все продається і купується, навіть совість”, панує експлуатація людини людиною і т.ін. Всій цій доволі тупій пропаганді протилежним було гасло: “людина людині – друг, товариш і брат”. Це означало, що тільки влада комуністів могла забезпечити такі суспільні взаємини людей, які відповідали цій нормі.

Безумовно, інтелектуали розуміли, що все це не більше, ніж пропаганда, яка не має нічого спільного з дійсністю. Але абсолютна більшість людей, для яких твори соціальних філософів Заходу були пустим звуком, а самі вони бачили життя деморатичних країн в кращому випадку з вікон туристичного автобусу, а частіше тільки з екрана телевізора, почали діяти у відповідності із сформованими уявленнями і нав'язаними патернами поведінки. Таким чином, відмова від

попередньої ідеології імпліцитно передбачала її заміну на ідеологію західних країн, про яку було відомо тільки по підручниках наукового комунізму і марксистсько-ленінської філософії. Так були відкинуті не тільки комуністичні догми, але і надбання народної української культури, особливо в тієї частині, що стосується відносин довіри, взаємної поваги людей один до одного, взаємодопомоги та уміння знаходити компроміс у складних соціальних ситуаціях. Тим більше, що ці традиції були грубо і нищівно порушені у роки голодомора і сталінських репресій.

Тому сьогодні перед Україною стоїть задача створення умов для культурної та психологічної трансформації, а також морального оздоровлення та побудови нових ціннісних орієнтирів у суспільстві, які б забезпечили успішність пропонуваніх країні соціально-економічних реформ по шляху просування до євроінтеграції. При цьому не можна мріяти, що самі реформи здатні “перевиховати” людей, як не можна, утім, подібно до більшовиків, ставити такі завдання. Для того, щоб культурна трансформація стала реальністю, потрібно задати нові рамки соціальних ситуацій, відзначивши у них пріоритети українського соціуму. Ключем до розуміння способів соціально-психологічної та культурної трансформації, пошуку конкретних шляхів її втілення може слугувати поняття соціального капіталу та його операційні ознаки.

Поняття соціального капіталу

В основі поняття соціального капіталу лежить ідея впливу взаємодії і взаємин людей на їх економічне та соціальне життя. Саме прийнятий у суспільстві стиль взаємовідносин, який тісно пов'язаний із культурними нормами та цінностями, диктує і самим безпосереднім чином впливає на соціально-політичне становище та економічний розвиток країни. Цю думку пострадянській людині дуже важко зрозуміти і ще важче прийняти, оскільки протягом десятиріч основою добробуту вважалися природні багатства, сировинні ресурси та створені на їх основі матеріальні блага. Але прийняти і зрозуміти доведеться, тому що за повної відсутності природних багатств у другій половині ХХ століття було продемонстроване “японське економічне диво”, а потім “азіатських тигрів”. На початку ж ХХІ ст. “скандинавське технологічне” дозволило країнам, у яких головним сировинним та природним багатством можна вважати хіба що комарів, запосісти місця у першому десятку країн світу за досягнутим рівнем якості життя. Скандинавське технологічне диво засноване на людському та соціальному капіталі, про які в останні півтора десятиліття так багато мовиться на Заході.

Існує кілька сценаріїв виникнення поняття соціального капіталу із згадкою у кожному із них різних імен: від Д. Юма і А.Сміта до

П. Бурдьє та Ф. Фукуяма. Кожен дослідник обирає для себе найбільш близьких авторів, визначаючи дату виникнення поняття, починаючи мало не від часів античності і закінчуючи 20-ми чи 60-ми роками минулого століття. Думається, що буде справедливим вказати на той факт, що широке використання категорії “капітал” у соціології стало можливим після виходу у світ книги Г. Беккера “Людський капітал” у 1964 р. (1). Людський капітал підприємства визначався ним як сукупність навиків, знань та вмінь людини, витрати на отримання яких (шляхом освіти, внутрішньокорпоративного навчання, тощо) міг приносити з часом вагомий прибуток і самому працівнику і його працедавцю.

Широкого вжитку поняття “соціальний капітал” набуло у 90-х роках. Воно включає у себе думку про те, що довіра між громадянами у суспільстві, діяльність міських та сільських громад, мережі взаємодії громадян у вигляді громадських організацій, цінності, світоглядні позиції та норми, мають значний вплив на економічний розвиток. Таким чином, *поняття соціального капіталу пов'язує проблему людської взаємодії та взаємовпливу, які реалізуються через соціальні структури, з економічною ефективністю суспільства.*

Ідею соціального капіталу не можна вважати абсолютно новою. Дійсно, багато вчених у галузі соціальних наук Західної Європи так чи інакше торкалися цього питання. Це перш за все стосується творчості англійського мораліста та економіста А. Сміта, К. Маркса, Е. Дюркгейма, М. Вебера та багатьох інших. Відмінністю сьогоденішнього етапу розвитку ідеї соціального капіталу є те, що він став предметом *емпіричних досліджень*. Наука у своєму розвитку вийшла на етап, коли з'явилася можливість структурувати поняття, виділити змінні та виміряти їх.

Сьогоднішній зміст поняття було визначено Джеймсом Коулменом (James Coleman) у його статті “Капітал соціальний та людський” у 1998 році. Коулмен з початку вивчав проблему переривання шкільного навчання. Фактори, які пояснюють переривання, він поділив на три компоненти: економічний капітал, людський капітал та соціальний капітал. Поняття економічного капіталу відбиває фінансові можливості родини забезпечити навчання дітей. Поняття людського капіталу відбиває вплив рівня підготовки та освіти батьків. Соціальний капітал відбиває, за автором терміну, *ступінь внутрішньородинної взаємодії та ступінь консолідованості тієї громади, до якої належать сім'я та школа*. Відповідно до емпіричних досліджень, проведених Коулменом, не тільки економічний та людський капітал, але і соціальний у всіх своїх формах має значний вплив на переривання навчання. Якщо у міській громаді були тісні та довірливі стосунки між людьми, висока соціальна консолідованість, це зменшувало випадки

переривання навчання навіть у тих випадках, коли родина не мала змоги надати своїй дитині потрібну економічну підтримку. Цю функцію брала на себе міська громада.

Порівнюючи різні форми капіталу Дж. Коулмен пише: “Якщо фізичний капітал можна повністю відчутти, оскільки він втілюється в очевидних матеріальних формах, то людський капітал менше відчутний. Він проявляється у навиках та знаннях, набутих індивідом. Соціальний же капітал можна відчутти ще менше, тому що він існує *тільки у взаємостосунках індивідів* (курсив мій). Так як фізичний та людський капітали, соціальний капітал полегшує виробничу діяльність. Наприклад, група, в середині якої існує повна надійність та абсолютна довіра, здатна здійснити на багато більше ніж група, яка не має подібних якостей”. [2]

Політолог Роберт Патнем використав у 1993 році поняття соціального капіталу під час дослідження реформи управління, проведеної в Італії у 1970 році. Двадцятирічне дослідження переконливо показало, що *громадянська община* має значний вплив на втілення реформи у життя, а тим самим і на економічний розвиток Італії. Відповідно до результатів дослідження у тому випадку, якщо у громаді переважають горизонтальні зв'язки взаємодії, вони стають джерелом *довіри* між людьми. Це виявилось найважливішим поясненням того, чому Північна Італія входить сьогодні до числа найбільш розвинених регіонів Європи, а Південна Італія із авторитарною соціальною структурою, переважанням вертикалі влади, яка породжує недовіру між громадянами, суттєво відстала від її темпів розвитку. [3]

Популярності поняття “соціальний капітал” сприяла дискусія, яка розгорілася у американській науковій пресі після того, як Р. Патнемом була виявлена тенденція до скорочення “соціального капіталу” у Америці протягом останньої чверті століття. Для підрахунку національного об'єму “соціального капіталу” застосовувалися два показники: *індекс довіри та членство у громадських об'єднаннях*. За дослідженням, кількість членів різноманітних добровільних асоціацій (від батьківських комітетів до клубів жінок-виборців та гуртків гри у боулінг) скоротилося за минуле десятиліття приблизно на 25-50 %. Час, що затрачається на неформальне спілкування поза роботою зменшився за той же період на чверть, а на діяльність у громадських організаціях – мало не на половину. Нарешті, індекс довіри (відсоток ствердних відповідей на запитання: “Чи можна довіряти людям?”) із 1972 р. знизився приблизно на третину. [4]

Американські дослідники вважають, що “Соціальний капітал – це здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства у певній соціальній мережі або ширшій соціальній структурі... Здатність

до накопичення соціального капіталу не є індивідуальною характеристикою особистості, вона є особливістю *тієї мережі стосунків*, яку вибудовує індивід. Таким чином, соціальний капітал – це продукт включеності людини у соціальну структуру”. [5]

Розвиваючи формулювання Дж. Коулмена, слід підкреслити наступне. Соціальний капітал не просто “полегшує” виробничу діяльність. Він стає визначальним, і найголовніше, має значно більший потенціал ніж фізичний та людський капітал. На перший погляд, труднощі доведення цього твердження приховуються саме у більшій *невідчутності* соціального капіталу, але те ж саме говорилося і про людський капітал, порівняно із фізичним, доки не були розроблені відповідні системи оцінок, до яких ми повернемося пізніше.

Підсумовуючи все вище сказане, можна дати наступне робоче визначення: *соціальний капітал – це такі стосунки між членами суспільства, які засновані на довірі та чесності взаємодії, а у соціально-економічному житті передбачають рівність розподілу прибутків, соціальну рухливість, доступність освіти та культури*.

Рациональна поведінка людей

Російські вчені ще за дореволюційних часів винували українців за надмірний прагматизм і раціональність, за недостатність духовності, як її уявляли в Росії. Раціональність українців, їх більшу культурність підкреслював свого часу і М.Вебер.

Про *раціональну поведінку* людей стосовно їх економічних інтересів та дій чи не вперше розповів американський просвітник Бенджамін Франклін, який керувався ідеями шотландської школи моральної філософії “*common sense*” (здорового глузду). Саме його книгу широко цитує Макс Вебер у своїй знаменитій роботі “Протестантська етика і дух капіталізму”. А у попередніх зауваженнях до цієї фундаментальної праці він наголошує на ідеї *загальної раціональності*, яка з'явилася у Європі не тільки у веденні господарства, але і у виникненні науки, створенні симфонічної музики, державному будівництві та парламентаризмі, у архітектурі, а також у поведінці та стосунках людей.

За М. Вебером “прагнення до підприємництва”, “прагнення до наживи”, до грошової вигоди само по собі нічого спільного не має із капіталізмом. Це прагнення спостерігалось і спостерігається у офіціантів, лікарів, кучерів, художників, кокоток, чиновників-хабарників... Подібні наївні уявлення про сутність капіталізму належать до тих істин, від яких раз і назавжди слід відмовитися... Нестримна жадоба у справах наживи ніяким чином не тотожна до капіталізму і ще менше до його “духу”... [6]

Розвиваючи ідеї раціональності, М. Вебер розповідає про *вигоду* моральних якостей, у значенні чесності “духу” капіталізму і, як уже

говорилося, широко цитує одного із авторів Конституції США Б. Франкліна. Не використовуючи поняття соціальний капітал, М. Вебер вхопив, мабуть, головне з того, що у ньому присутнє: чесність взаємодії та довіри вигідні.

Як пише М. Вебер, йдеться не тільки про практичну мудрість (що саме по собі не є новим), а про певний “етос”, певну “філософію бережливості” (грошей, часу, ресурсів), як ідеал кредитоздатності добропорядної людини, обов’язком якої є примноження свого добра”. [6, с. 47] Саме *моралі добропорядності, чесності, обов’язковості та відповідальності* не вистачає нашому суспільству, хоча нажива і прибуток почали цінуватися високо. Це означає, що до тих пір доки не будуть подолані уявлення, сформовані у роки комуністичного правління, що при капіталізмі обман та грабунок і є капіталістичним способом ведення справ, до тих пір не буде ні економічного прогресу, ні цивілізованих стосунків у суспільстві.

Слід відзначити, що саме етична складова світоглядної позиції широких верств населення України потребує термінового корегування. Те, що обман, хабарництво та корупція шкідливо впливають на життя суспільства в цілому, руйнуючи і без того слабкі соціальні мережі, згубно впливаючи на всі сфери життя, в тому числі і на оточуюче середовище, зрозуміла більша частина патріотичної української еліти, яка ретельно та раціонально підготувала зміну влади і зуміла переконати у цьому народ, що здійснив одну із найдивовижніших революцій. Тепер завдання полягає у тому, щоб донести економічний зміст “морального відродження” до всього народу, щоб у країні почали формуватися нові, цивілізовані відносини між людьми.

У згаданому вище дослідженні політолога Р. Патнема в Італії, який вивчав причини відмінностей між економічно розвиненими північними районами країни та відсталими південними, у яких процвітають мафіозні клани, також йдеться про *співробітництво та довіру*. Р. Патнем прийшов до висновку, що це пов’язано, перш за все, із культурою взаємостосунків та ступенем довіри людей один одному, що склалися протягом тисячоліття і пов’язані з відмінностями у традиціях державного управління.

У північних районах, в так званій “комунальній Італії”, переважають древні традиції громадянської общини, коли сусіди селяни допомагали один одному під час збору врожаю, виконання польових, будівельних та інших робіт, які потребують спільних зусиль, коли сьогодні я надаю допомогу тобі, а завтра очікую такої ж поведінки від тебе. Саме ця колективна солідарність і *горизонтальні зв’язки співробітництва* породжують довіру між людьми та почуття громадянськості. У південних областях, окованих стійкою традицією авторитарного управління, немає ні асоціацій, ні

спілок взаємодопомоги, а жорстка *вертикаль* управління у минулому породила розривненість та недовіру між людьми, які не змогла подолати демократична влада за всі післявоєнні роки. На півдні “...кожен наданий сам собі. Суспільство існує лише за рахунок природних громадянських та релігійних зв’язків; економічні узи тут нічого не означають, солідарності немає ні між родинами, ні між окремими людьми, ні між суспільством і владою”, – цитує Патнем італійського дослідника XIX століття. [3, с. 177-178] На Півдні “у всіх без винятку класах відсутність духу спільноти вилилося у звичку не підкорятися владі, а також у думку, що уряд можна обманювати без будь яких докорів сумління...” [3, с. 178] Чи не нагадує читачеві цей уривок сучасний стан України?

Патнем вважає, що злочинність, корупційність та влада мафіозних кланів пов’язана із традицією владних стосунків, заснованих на вертикалі, яка неминує породжує насильство. Зрозуміло, що за таких умов, реформи, які проводяться італійським урядом приводять до зовсім різних результатів на півдні та півночі країни; Північ демонструє економічне процвітання, а Південь потребує безкінечних державних дотацій.

Між іншим подібна ситуація може скластися і в Україні, у її північно-західних та південно-східних областях, особливо зараз після парламентських виборів. На північному заході існує традиція громадянського управління і пов’язаного із нею Магдебурзького права. Незважаючи на те, що вона була насильно перервана у період імперського російського управління, але навіть те, що залишилися ратуші у центрі міст, будівлі судів та центральні ринкові площі безумовно впливають на ментальність та соціальні уявлення українців про належну організацію влади.

Разом з тим слід відмітити, що точний діагноз Р. Патнема призвів до поступового покращення ситуації на півдні Італії. За ініціативою місцевих муніципалітетів з’явилися численні культурологічні спілки, а взаємодія людей у них та налагодження соціальних мереж поступово почали впливати на все громадське та економічне життя.

Всі наведені приклади покликані довести вплив саме *людських взаємин* на соціально-економічне становище суспільства. Воно насправді залежить не тільки від урядових програм та рішень, від прийнятих парламентом законів, але і визначається *загальною моральною атмосферою у країні*. Рішення уряду і законотворчість задають бажаний вектор розвитку, визначають пріоритети у суспільстві, що у свою чергу впливає на людей, на їх цінності, уявлення та моральні позиції. Спрямування зусиль у русло трансформації взаємин, суспільних, ділових і особистих повинно стати одним із пріоритетних завдань нової влади України.

Тому що, як стверджує французський філософ Ф.Бо, не існує ні економічних, ні політичних криз, а є тільки психологічні кризи. [7] Це наявно демонструє Росія, коли з одного боку, невідомо куди дівати гроші від продажу вугледної сировини, а з другого, – злидні, соціальне розшарування, невдоволення більшості населення тільки поширюють кризиви явища. Найбільш жахливий з них, це 2 млн. безпритульних дітей, які є і в Україні. Тому на нарощування і підвищення соціального капіталу повинні бути спрямовані зусилля наукових закладів, засобів масової інформації, вищої та середньої школи. Нажаль такої традиції державного замовлення з використанням конкурсу проєктів поки що в Україні немає. А існуючі науково-дослідні установи отримують фінансування і продовжують писати плани своїх робіт у тому ж “канцелярському” стилі, який заради особистої безпеки науковці змушені були створити за сталінських часів. Щоб змінити ситуацію необхідна ініціатива нової влади.

Соціальний капітал України

Дослідження соціального капіталу України вже ведуться, а інтерес до цієї проблематики інтелектуали відчують з 90-х років. У будь-якому випадку книга Р. Патнема була перекладена у 2001 році під назвою “Творення демократії”. Його наступні роботи також добре відомі в Україні. У 1999-2000 р. Центром соціологічних досліджень ім. А. Разумкова було проведено дослідження, у якому поняття “довіра” вже трактувалося та вивчалася з позиції соціального капіталу. У статті Л. Шангіної за результатами дослідження досить детально розглядалися різні аспекти довіри у громадському житті, які проявлялися українцями на рубежі століть. Так, за даними опитування дві третини опитаних (67,3 %) вважали, що у стосунках один з одним потрібно бути вкрай обережними, і лише неповна третина (26,7 %) – готові довіряти не всім, але все ж більшості людей.

У тому ж дослідженні Шангіної, йдеться про відсутність інтересу українців до політики що не дивно, оскільки немає довіри, як основи ефективної політичної діяльності, яка передбачає вміння спілкуватися та домовлятися. “Ось і виходить, що ми не довіряємо один одному, підозрюємо усіх у хабарництві та крадіжках... а в результаті не цінуємо політику як засіб спільного облаштування життя. Можливо і тому нас мало цікавить спільна, громадська справа. Знову ж “моя хата скраю”. Політика від нас відокремлена, нею займаються “інші”, ті, до кого ми ставимося з недовірою, а подекуди і вороже. Тому у системі наших життєвих цінностей вона займає вісімнадцяту позицію із вісімнадцяти можливих. [8]

Не суперечать думці Л. Шангіної дані, отримані Інститутом соціології НАН України по квотній всеукраїнській вибірці (n =1800 респондентів).

Інститут проводить подібні дослідження вже протягом 10 років. У ньому використовується ряд індикаторів (шкал), які фіксують величину різних видів соціального капіталу [9] у емпіричних дослідженнях. Що ж стосується довіри, то вона також вивчалася. Середній бал довіри до різних соціальних інститутів і суб’єктів вимірювався за шкалою від 1 (абсолютна недовіра) до 5 (повна довіра).

Отримані дані представляють участь населення у політичних та громадських організаціях, вони свідчать про те, що більше 80 % респондентів не належать до жодної організації, а крім того у 2002 році спостерігалася тенденція зростання соціальної апатії і поступового зменшення особистої участі людей у громадських справах.

Серед найбільш відвідуваних організацій виявилися релігійна або церковна громада, професійні об’єднання та політичні партії. Однак загалом навіть у цих організаціях налічується тільки кілька відсотків населення, у загальній вибірці близько 16 % становлять члени громадських організацій, в тому числі і найбільш впливових релігійних (5,2 %).

На думку дослідників, неформальний соціальний капітал, який вимірюється, в тому числі і за допомогою такого показника як довіра до родини, залишається стабільно високим протягом усього періоду досліджень, тому що найбільшу довіру опитані відчують до своєї сім’ї і до самих себе (4,52). Показник довіри до неформальних інститутів та політичних об’єднань (церква, ЗМІ, профспілки) залишається вищим (від 2,54 до 3,25), ніж до політичних партій та інститутів державної влади (від 2,12 до 2,22, крім армії). На думку дослідників це пов’язане перш за все “із зниженням ефективності роботи офіційних інститутів, матеріальною диференціацією, поширенням подвійної моралі й тьшових практик розв’язання питань, коли відчувається розрив між цінностями суспільства і легальними засобами їх досягнення. Моніторинг фіксує збільшення довіри до сім’ї та родичів, самого себе, колег, Бога, церкви та духовних осіб, ЗМІ, політичних партій, приватних підприємців. Водночас спостерігається падіння рейтингу довіри до сусідів, астрологів, Верховної Ради, Уряду, Президента, керівників великих державних підприємств”. [9]

За роки незалежності в Україні відбулися значні зміни у соціальних уявленнях людей. Як свідчать соціологічні дослідження, ці зміни продовжують наростати. У травні 2003 року у газеті “Дзеркало тижня” з’явилася стаття “Два покоління під килимом” Л. Шангіної, яка викликала дискусію та відгук українських інтелектуалів. [10] Написана у вигляді полемічного діалогу із президентом Кучмою та його посланням до парламенту, стаття піднімає найважливіші питання взаємодії людей, солідарності поколінь,

моральних цінностей українських громадян. Як чесний дослідник Л. Шангіна відмітила як позитивні настрої, так і негативні сторони, що присутні у моральних судженнях українців.

Опитування проводилося у квітні 2003 р., у ньому взяли участь 2036 осіб, яких дослідники аналізували як два покоління: батьки та діти. За даними дослідження тільки 4% опитаних молодих людей часто думають про себе як про радянських людей, а двом третинам (65,9%) таке ніколи не спадало на думку. Тим не менше, між поколінням батьків, які прожили своє життя у СРСР, і дітей немає суттєвих суперечностей. 76% молодих впевнені у тому, що розуміють своїх батьків; 85,7% батьків вважають, що розуміють своїх дітей. Високим є рівень взаємної турботи батьків та дітей. В середньому 60-70% батьків готові надавати матеріальну підтримку своїм дітям після 18 років, 97,8% дітей готові надавати матеріальну допомогу батькам, що свідчить про солідарність між поколіннями.

Як пише автор статті: “Надія на краще майбутнє посідає перше місце у наших думках про наше ж життя. Впевненість у тому, що Україна буде високорозвиненою, демократичною, впливовою європейською країною – перша серед думок про майбутнє країни”. [9] У опитуванні не ставилося завдання вивчити особливості економічного розвитку сучасної України, але цінності, поширені у суспільстві, опосередковано про це свідчать. Так 56,3% молодих людей вважають найпершою рисою людини **працелюбність**, а другою – **вміння заробляти гроші** (40,2%). При цьому кожен десятий впевнений, що потребуючі – це ледарі, які самі винні у своєму скрутному становищі. Це важливий аспект соціальних настроїв, оскільки існує психологічна закономірність результативності бажань: як правило люди отримують те, що хочуть мати. (Мак-Клеланд)

Автор статті зауважує, що для всіх поколінь українських громадян пріоритетною цінністю останніх років без сумніву є **здоров'я, далі сім'я та матеріальний добробут**. Ці традиційні цінності тісно пов'язані із економічним становищем країни, оскільки цінності мають більше значення для формування соціального капіталу країни, тому що вказують на пріоритети того чи іншого народу. А починають вони формуватися, так як і соціальний капітал, у родині. Тому **прихильність українців до цінностей сім'ї, відсутність суперечностей між поколіннями**, не зважаючи на значні відмінності ідеологій у період дорослішання батьків та дітей, слід розглядати як одну із найбільш важливих та перспективних.

Дослідження відзначило низький рівень уявлень всіх українців про законність та вплив законів на повсякденне життя. **Законослухняність** вважають однією із важливих рис, які слід виховувати у дітях тільки 7,6% батьків та

6,2% молодих. Більше ніж кожна п'ята молода людина закон ігнорує. Не високий, на думку автора, і рівень моральних уявлень, хоча 63,3% батьків та 43,7% молодих визнали сильний вплив моралі на поведінку у повсякденному житті. Чиста совість як першочергова умова щастя набрала лише 3% голосів молоді та 5,5% батьків. Правда, основна частина опитаних вважає, що на чужому нещасті власного щастя не побудуєш (68% і 78,6% відповідно).

Взагалі правовий нігілізм це загальна біда народів на усьому посткомуністичному просторі. Неповага до суду та закону, “подвійна” розпливчастість моральних норм жодним чином не сприяли формуванню правової самосвідомості народу у період існування СРСР, а економічний “беспредел” останнього десятиліття тільки ускладнив без того скрутне становище.

Не зважаючи на те, що весь тон статті явно скептичний, а останній її розділ навіть названо “Де республіканців будемо брати?”, в тому сенсі, що Л. Шангіна сумнівається у можливостях українців побудувати справжню правову республіку. Дослідження показало, що схильні змиритися із посяганнями на свої права 18,5% молодих та близько чверті (24,7%) батьків. У той же час вийти на вулицю із протестом вербально були готові більше половини батьків (55,4%), та дітей (53,2%). Дивно, але факт – соціологічне дослідження пророкувало революцію, хоча сама авторка статті цього не передбачала.

Таким чином, ми можемо констатувати, що у даний час рівень соціального капіталу в Україні невеликий і передусє велика робота по його нарощенню за допомогою розвитку соціальних мереж. Разом з цим росту соціального капіталу країни безумовно сприяла Помаранчева революція – найбільш видатна подія в сучасній історії українського народу. Її вплив визначений там психологічним настроєм, який панував, на згадку очевидців, на Майдані. Люди вперше за багато років відчули свою *єдність, солідарність, довіру один до одного, альтруїзм, бажання прити на допомогу*. На Майдані *стояли люди переконані в своєму праві на чесні вибори і прагненням до справедливості*. Народ отримав нарешті можливість відчути і виразити найбільш глибокі почуття, які склались у людському суспільстві протягом тисячоліть і стали складовими поняття соціального капіталу. Саме тому більшість учасників вже зараз, всього через півтори роки, згадують ерволюцію як найбільш значну подію свого життя.

Висновки

Не визиває сумнівів, що ідея соціального капіталу може допомогти в усвідомленні завдань, які стоять перед країною в зв'язку з трансформаційними процесами.

Прикладом може слугувати “скандинавське високотехнологічне диво”. Звіт Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) за 2003/2004 рр. за

світовою конкурентноздатністю включає 102 економіки, які дають 97,8% світового валового продукту. Аналіз ключових факторів представлений у Розділі 1.13 звіту ВЕФ. Висновок: успіх Фінляндії та інших європейських “тигрів” повністю обумовлений інвестиціями у їх людський капітал... На високі місця у рейтингу конкурентноздатності вказані країни вивело ще і те, що у звіті ВЕФ 2003/2004 рр. називається ефективністю управління державними витратами*. Російський автор В. Баранов підкреслює, що саме довготермінові зусилля скандинавських країни для розвитку свого людського капіталу, значний соціальний капітал країн дали змогу представити світу цей феномен (10). Відзначимо, що при розподілі коштів на 2005 рік Академією наук Фінляндії 18 грантів були оголошені на тему зміцнення соціального капіталу країни. Думається, що для України це не менш важливе завдання – пошук ефективних способів зміцнення соціального та нарощення людського капіталу.

Проголошена урядом боротьба із корупцією є необхідною умовою соціального оздоровлення, без якого неможливий економічний розвиток суспільства, але боротьба із корупцією – це тільки вершина айсбергу загального *морально-го неблагополуччя* країни. Все ще зберігається та сильно впливає на свідомість людей спадщина комуністичного минулого. Разом з тим навіть в умовах ослаблення комуністичного режиму соціальний капітал у суспільстві був набагато більшим, ніж зараз, а люди більше довіряли сусідам та близькому оточенню і навіть керівництву країни. Відновлення соціальних зв'язків, розвиток та гуманізація взаємин, формування нових комунікативних вмінь – одне із найважливіших, але все-таки вирішуваних завдань.

У радянські часи духовна культура люто обмежувалася цензурою, а всякий прояв духовних пошуків оголошувався дисидентством. Щоб запобігти “згубному впливу Заходу” була поставлена “залізна завеса”, в тому числі і у вигляді неякісного викладання іноземних мов, обмеження доступу до соціальної та філософської думки, вилучення друкованих видань із бібліотек, домінування у шкільних програмах знань із природничих дисциплін. За таких умов особливо постраждали соціальні та гуманітарні науки, які не зуміли подолати наслідки такого насильства і досі. Одним із свідчень слабкості соціальних наук є недостатній рівень їх викладання як у середній, так і у вищій школі, а також повна відсутність практичного соціально-психологічного навчання майбутніх керівників України у вищих учбових закладах.

Відсутність достатньої кількості авторитетних спеціалістів у галузі соціальних наук призводить до того, що питання *закономірностей поведінки та впливу людей, особливості їх взаємодії* залишаються за межами уваги влади. І тільки у період виборчих кампаній можновладці звертаються до психології, очікуючи від неї, перш за все, ефективних засобів маніпулювання громадською думкою, а не наукових розробок по соціальному та культурному розвитку країни. У зв'язку із цим особливої значущості набуває підготовка кадрів з соціальних дисциплін.

Відсутність більш-менш достатнього рівня розвитку соціального та психологічного знання намагаються, по мірі сил, подолати окремі соціологи, філософи і навіть економісти, для яких очевидними є способи та шляхи культурної трансформації у цивілізованих країнах. Українські вчені та спеціалісти із різним ступенем розуміння проблеми, але усвідомлюють, що без морального оздоровлення, без зміни соціального та психологічного клімату у країні процес культурної трансформації суспільства є неможливим. Але, для того, щоб трансформація розпочалася і відбулася, необхідно щоб абсолютна більшість громадян зрозуміла та засвоїла, що *довіра та чесність* – це дві головні складові капіталістичного способу хазяйнування, які реалізуються через конкретні стосунки та реальну щоденну взаємодію людей. Україна ніколи не зможе стати демократичною державою без засвоєння простих, але безумовних істин..

Таким чином, проголошений урядом України курс на європейську інтеграцію, спонукають країну до створення цивілізованих суспільних стосунків та цивілізованої економіки, заснованої на довірі, чесності взаємодії, рівності розподілу доходів та соціальної справедливості, цих наріжних каменях держав загального блага та їх соціального капіталу. Його формування та нарощення пов'язане як із соціальною політикою держави, так і практикою взаємостосунків у суспільстві. Як пише фінський автор, у минулому міністр праці Фінляндії, доктор Й. Кайанова, на основі досліджень Світового банку “поняття соціального капіталу вже не обмежується головою одного індивіда, а піднімає питання про те, які *стосунки між людьми* існують. Чи правильно визначені правила гри громади та суспільства загалом? Чи переважає у громаді дух довіри? Чи надходить інформація? Чи налаштована громада на конструктивне співробітництво?” (12, с. 34) Адже саме стосунки між людьми у всіх сферах буття від дитячого садка і до міністерства визначають міру *цивілізованості народу*, його здатність до розвитку та взаємодії з іншими народами Європи та світу.

* Ось перші півтори десятка світових лідерів: 1) Фінляндія, 2) США, 3) Данія, 4) Швеція, 5) Тайвань, 6) Сінгапур, 7) Швейцарія, 8) Ісландія, 9) Норвегія, 10) Австралія, 11) Японія, 12) Голландія, 13) Німеччина, 14) Нова Зеландія, 15) Великобританія. Росія перебуває на 70 місці, між Танзанією та Ганою, Україна займає 72 позицію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Becker, Gary S. Human Capital. N.Y.: Columbia University Press, 1964. За розробку теорії людського капіталу були присуджені дві Нобелівські премії – Т. Шульцу в 1979 р. та Г. Беккеру у 1992 р. Див. також: Schultz, T. Investment in Human Capital. – N.Y., 1971.
2. Коулмен Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность, – 2001. – №3. – С. 122-139.
3. Патнем Р. Чтобы демократия сработала. – М., 1994.; Патнем Р. Д, Леонарді Р., Нанетті Р.Й. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії. – К., 2001; Патнем Р. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки // 2001. – № 21.
4. Патнем Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 4.
5. Цит. за Нестик Т. Труд, капитал, энергия // Альманах “Восток”. – 2004. – Вып. № 2., а також на Інтернет сайті “Ситуация в России” <http://www.situation.ru>
6. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. – М.: Прогресс, 1990.
7. Бо Ф. Отношения между людьми. – 12-е изд. СПб, Питер, 2003. – 160 с.
8. Шангина Л. Народ золотой середины? Эскиз социально-психологического автопортрета // Зеркало недели. – 2000. – 4 марта. – № 9. – С. 3.
9. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного // Економічний часопис – XXI. – 2003. – № 5.
10. Шангина Л. Два поколения под ковром // Зеркало недели. – 2003. – 8-16 мая.
11. Баранов В. Европейские “тигры”, человеческий капитал, мировая конкуренция и устойчивое развитие: справляется ли Россия с вызовами XXI века? // <http://www.vestnik.naufor.ru/BestPub/baranov>
12. Kajanova J. Sosiaalisen pääoman merkitys. Social capital. – Kuopio, 1999. / Snellman-instituutti. B-sarja 42.